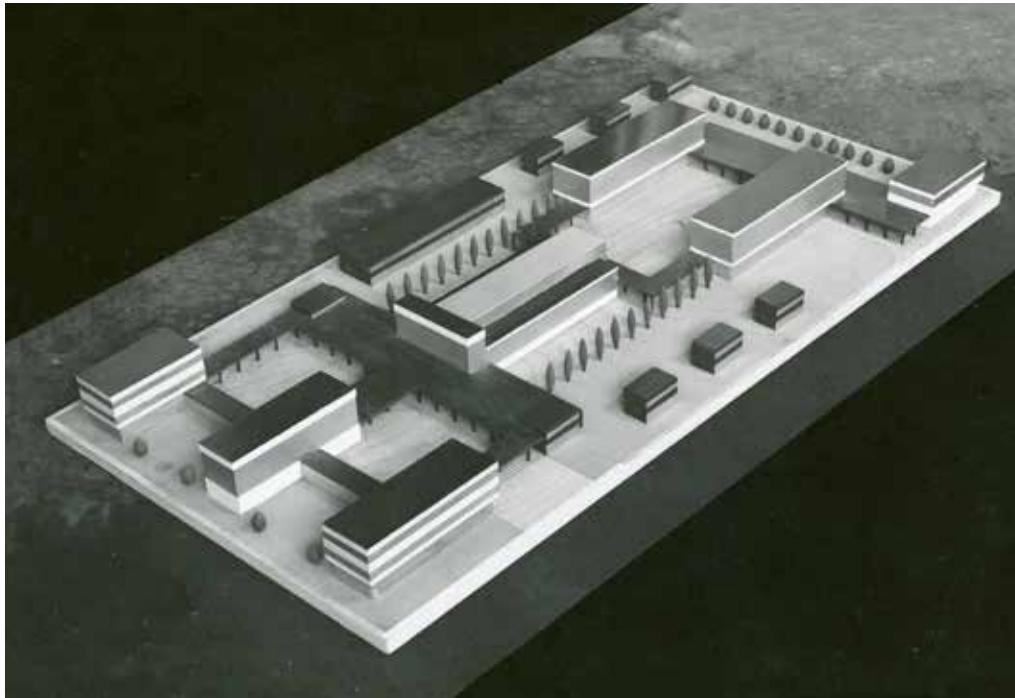

AUTOMATICKÉ TELEFONNÍ ÚSTŘEDNY

Irena Lehkoživová, Jan Zikmund

Mohlo by se zdát, že o kvalitách poválečné architektury už není potřeba nikoho přesvědčovat, bohužel ale demolice a necitlivé přestavby nadále vymazávají i ty nejcennější exempláře. Architektonické řešení budov automatických telefonních ústředen bylo ve své vrcholné fázi výrazem technického pokroku a společenského významu veřejné telekomunikační sítě, s přechodem z analogového na digitální přenos informací ale tyto objekty přišly o svou funkci a dnes se stávají spekulativními položkami v portfoliích developerů a soukromých investorů.

Fotografie modelu Ústřední telekomunikační budovy v Brně – Králově Poli (1946), Josef Kranz, Muzeum města Brna

Počátky budování telekomunikační sítě v českých zemích spadají do roku 1880, kdy zahájila provoz první linka – dva a půl kilometru dlouhé spojení dolu Hartmann v Ledvicích s duchcovským nádražím. O dva roky později byla Pražskému podnikatelství pro telefony udělena koncese k provozování telefonů a vybudování telefonní sítě s ústřednou, propojující 200 účastníků (viz AA 2/2017). V následujících letech probíhá rozšiřování nejen pražských, ale i prvních meziměstských linek. Kompletní rekonstrukce telefonní sítě a přípravy na její automatizaci se pak nový československý stát ujal hned na počátku dvacátých let. V rámci této akce byl také v letech 1923–25 zbudován podle návrhu Bohumíra Kozáka na Žižkově, ve Fibichově ulici, objekt Meziměstské a mezinárodní telefonní a telegrafní centrály. Byla to zároveň na dlouhé roky jediná budova navržená výhradně pro telekomunikační účely. Spojové technologie včetně těch automatických se totiž ještě více než dvacet let instalovaly v novostavbách poštovních úřadů, kde jim bylo většinou vyhrazeno poslední podlaží. Tak tomu bylo v Praze na Letné (Ladislav Machoň, 1929–1931), ve Vršovcích (Bohumil Sláma, 1929–1933) nebo v budovách od Jaroslava Rösslera v Libni (1936–1940) a Dejvicích (1947–1950).

Svébytný autorský jazyk pro telekomunikační architekturu přinesl až dnes trochu pozapomenutý Josef Kranz (jeho nejznámější realizací je brněnská kavárna ERA z let 1927–1929). Spojovou stavbu chápal jako specifický stavební typ, ve kterém má architektonické řešení adekvátně reflektovat jeho technologickou podstatu. Kranz těchto budov nejprve pro prvorepublikové Ředitelství pošt a telegrafů v Brně, následně v poúnorovém Stavoprojektu a nakonec ve Spojprojektu Brno vyprojektoval na čtyřicet. Jeho nejvýznamnějším dílem je telekomunikační blok v Brně – Králově Poli, jímž se

konceptně i projekčně zabýval od poloviny čtyřicátých let až do své smrti v roce 1968. Bravurně skloubit funkční parametry technické stavby s jejím výtvarným řešením se Kranzovi podařilo nejen zde, ale i v projektech ústředěn v Jihlavě (1959) či v Ostravě Zábřehu (1965).

ORGANIZAČNÍ STRUKTURA

Další krok k potřebné specializaci představovala reorganizace stavebnictví a projekční práce po roce 1948. Nepružný systém, reprezentovaný Československými stavebními závody a Stavoprojektem, byl ale již po pár letech postupně decentralizován zakládáním specializovaných projekčních a výzkumných organizací. Jednou z nich byl i Státní projektový ústav spojů – Spojprojekt –, ustavený při ministerstvu spojů v roce 1953. Jeho úkolem byla výstavba telekomunikační, radiokomunikační a televizní infrastruktury, jež zahrnovala nejen samotné objekty, ale i přidružené technologie a kompletní přenosové soustavy.

Spojprojekt se sídlem v Praze a pobočkami v Brně, Luhačovicích a Bratislavě (od roku 1967 jako samostatný projekční ústav) zpracovával koncepční studie rozvoje komunikací a dodával kompletní projektovou dokumentaci staveb, technologických zařízení

Ústřední telekomunikační budova v Praze (1965–1980), Josef Hrubý, Zdeněk Pokorný, František Cubr, František Štráchal, KPÚ Praha, foto: Výzkumný ústav spojů, 1980, sbírka Poštovního muzea

ZUSTANME VERNI ODKAZU SNP

Mezinárodní ústředna třetí generace AKE-13 od firmy LM Ericsson v Ústřední telekomunikační budově v Praze, foto: Marie Bonaventurová, 1985, sbírka Poštovního muzea

Tranzitní telefonní ústředna v České Budějovicích (1967–1975), Karel Koutský, Jan Kozel, Vladimír Štulc, Jan Vrana, Sdružení projektových ateliérů, Ateliér Epsilon, foto: Jaroslav Franta, archiv Ondřeje Franty

Automatická telefonní ústředna v České Lípě (1979–1984), Jindřich Malátek, Jiří Eisenreich, Ivo Loos, Václav Aulický, Václav Mašek, Spojprojekt Praha, archiv Jaroslava Zemana

a inženýrských sítí včetně technické podpory. Souběžně na půdě Spojprojektu vznikaly typizační směrnice a typové podklady staveb a technologií.

Koordinaci celého realizačního procesu, který kromě projekčních a stavebních prací zahrnoval montáž technologií a potřebné infrastruktury, zajišťovalo ministerstvo spojů, Výzkumný ústav spojů a Ústřední správa spojů. Postupnou automatizaci veškerého telefonního provozu se však dle představ plánovačů dařilo realizovat pouze částečně. Klíčový záměr představovala výstavba tzv. Jednotné telekomunikační sítě (1954–1965), strukturované do několika úrovní dle velikosti telefonního obvodu: místní, uzlové, tranzitní a dálkové tranzitní. Zatímco automatizace místních sítí probíhala bez větších obtíží, volat „meziměsto“ mohli lidé v některých regionech pouze v úřední době pošt a s manuální asistencí spojovatelky ještě na konci osmdesátých let.

Kromě neustálých změn v organizačních strukturách spojařských institucí na této situaci měli podíl tradičně nespolehliví dodavatelé stavebních prací a materiálů. Ústřední správa spojů často kritizovala také Spojprojekt za nedostatečnou přípravu projektové dokumentace, terčem nespokojenosti byla rovněž poruchovost spojové techniky, monopolně vyráběné národním podnikem Tesla. Zatímco ve výrobě první a druhé generace ústředen, založených na mechanických voličích, Tesla ještě dokázala držet krok se západními firmami, systémy třetí a čtvrté generace, řízené stále dokonalejšími procesory, již dodávaly převážně zahraniční podniky jako švédský LM Ericsson nebo polský podnik Telkom-Telektra.

Výkonné automatické stroje sice postupně nahrazovaly manuální práci spojovatelek, přesto byla jejich přítomnost v ústřednách nadále potřebná pro obsluhu dosud neautomatizovaných tras či poskytování dalších individuálních služeb. Spojařské i projekční organizace usilovaly o zlepšení pracovních podmínek telefonistek

v třísměnném provozu a v prostředí náročném na zrak a sluch zřizováním adekvátního zázemí pro odpočinek, kultivaci interiérů ústředen přinesla i výtvarná díla a grafické komunikační systémy.

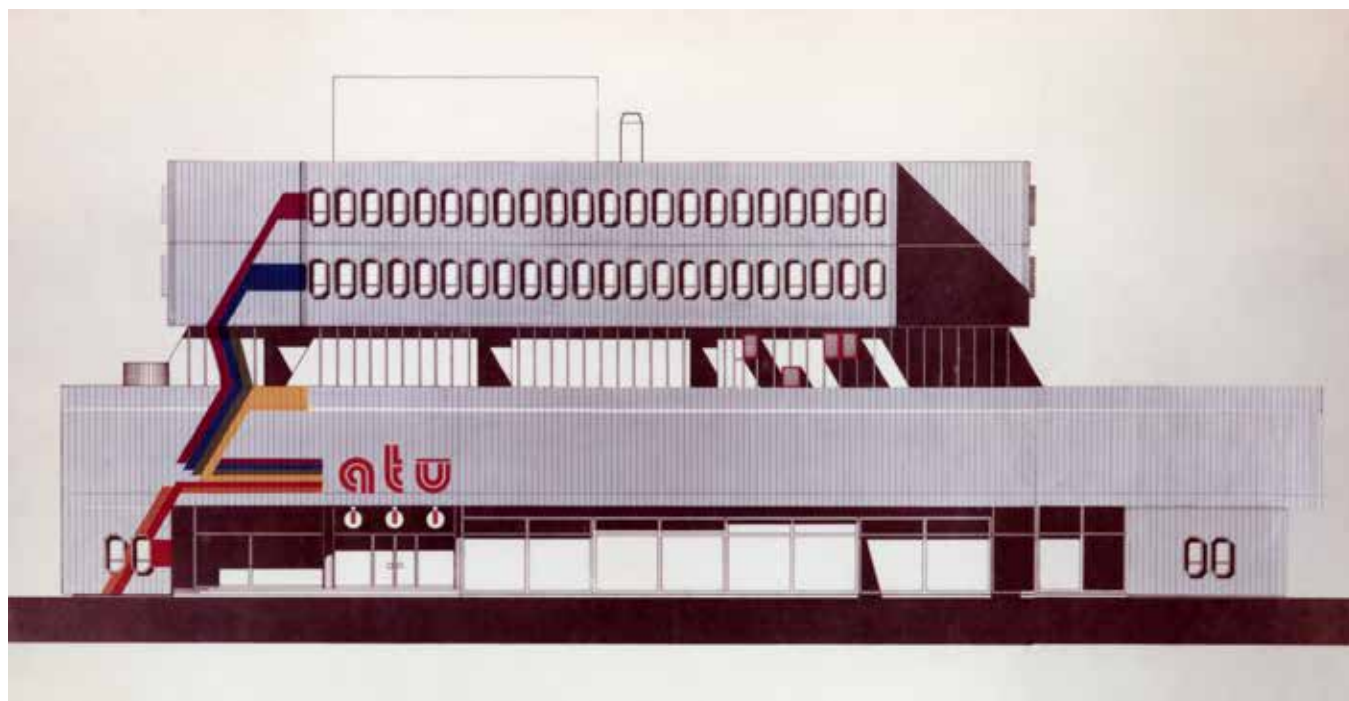
STAVEBNÍ TYP

Nové budovy specialisté Spojprojektu urbanisticky začleňovali zpočátku obvykle do blokové zástavby v centru města, jak můžeme vidět v Liberci (František Kovář, 1960–1965), Jablonci nad Nisou (Vladimír Dohnal, Dana Doskočilová, 1967–1979) nebo na pražském Těšnově (Boris Palička, Eugen Jindra, 1968–1979). Soliterní dominanty širších center naopak reprezentovaly ústřední telekomunikační budovy v Praze, Brně (Norbert Horáček, 1974–1978) a Bratislavě (Stanislav Májek, 1969–1972), v kontrastní kombinaci horizontálně pojaté technologické části a vertikály části administrativní. Velké tranzitní ústředny v Ústí nad Labem (František Šmolík, Julie Vlčková, Marie Růžičková, 1971–1983), Plzni (Cyril Mošovský, Miloš Haas, Jiří Houša, 1974–1981) či Žilině (Jozef Struhař, 1974–1980) byly zase řešeny jako kompaktní monobloky s technologickým sálem uvnitř budovy a obslužnými pracovišti po jeho obvodu. Modernistické formy automatických ústředen většinou podtrhovaly závěsové fasády z boletických panelů či hliníkové pláště FEAL a Sidalvar, jen výjimečně pak z kamene, jako v případě skulpturálně pojaté tranzitní ústředny v Českých Budějovicích (Karel Koutský, Jan Kozel, Vladimír Štulc, Jan Vrana, 1967–1975).

Dovršení vývoje dispozičního i architektonického řešení představovalo důsledné oddělení tzv. čistých (technologických) částí od nečistých (provozně-administrativních). Parametry této koncepce definovala Unifikační studie z roku 1974 (Jiří Eisenreich, Jindřich Malátek, Ivo Loos, Václav Aulický, Ludmila Burianová, Irena

Tranzitní telefonní ústředna v Ostravě (1975–1980), Jiří Eisenreich, Ivo Loos, Jindřich Malátek, Václav Aulický, Spojprojekt Praha, foto: Marie Bonaventurová, 1987, sbírka Poštovního muzea

Návrh grafického řešení fasády Automatické telefonní ústředny v Praze-Dejvicích (1975–1980), Jan Fišer, nedat., archiv Marka Kotáska

Telekomunikační budova v Mladé Boleslavi (1975–1984), Jiří Eisenreich, Jindřich Malátek, Ivo Loos, Václav Aulický, Jan Fišer, Spojprojekt Praha, sbírka Poštovního muzea

Automatická telefonní ústředna Praha Bílá Hora (1979–1984), Václav Aulický, Spojprojekt Praha, archiv Václava Aulického

Hölzelová) a právě tubové prostupy mezi těmito prostory se staly jedním z „rodových znaků“ automatických telefonních ústředn.

ÚTB PRAHA – NEJPRESTIŽNĚJŠÍ ÚKOL ČESKOSLOVENSKÝCH SPOJŮ

V souvislosti s další automatizací pražského spojového uzlu a připojení na mezinárodní síť bylo v první polovině šedesátých let rozhodnuto o realizaci Ústřední telekomunikační budovy (ÚTB). Na zvolenou parcelu při Olšanské ulici na Žižkově vyhlásil v roce 1964 pražský Útvar hlavního architekta vyzvanou architektonickou soutěž, ve které nakonec uspěl hvězdný tým z pražského Krajského projektového ústavu, stojící například za oceňovaným československým pavilonem na Expu 58 v Bruselu. Trio Josef Hrubý, Zdeněk Pokorný a František Cubr doplnil v tomto případě František Štráchal.

Architekti jednotlivé provozy rozdělili do tří samostatných, avšak propojených objemů – čelní administrativní a reprezentační části pojaté jako osmipodlažní prosklená deska s trojúhelným křídlem obsahujícím přednáškový a promítací sál a jídelnu, monobloku provozně-technologické části s obvodovým pláštěm kombinujícím smaltované sklo a speciálně vyvinuté panely hliníkových profilů a z něj vystupující 85 metrů vysoké, osmnáctipodlažní radioreléové telekomunikační věže.

Výstavba ÚTB probíhala od roku 1972 a byla slavnostně otevřena 3. ledna 1980. Nejmodernější technologie dodala švédská firma LM Ericsson; prestiž největší telekomunikační stavby v Evropě byla zdůrazněna komplexní uměleckou výzdobou, na které se podíleli sochaři Stanislav Hanzík, Václav Markup, Arnošt Paderlík nebo Rudolf Svoboda, malíři Alois Fišárek a Jan Bauch, keramici Pravoslav Rada, Marta Taberyová nebo trio Lydie Hladíková, Děvana Mirová a Marie Rychlíková a celá řada dalších. V recepci hlavního vstupního vestibulu se pak nacházela monumentální sklosmaltová mozaika podle návrhu italského malíře Saura Ballardiniho. „Stavba století“, jak se o ní referovalo v dobovém tisku, byla přes protesty odborné veřejnosti v letech 2023–2024 zbořena, aby uvolnila místo luxusnímu rezidenčnímu projektu podle návrhu Evy Jiříčkové.

PROGRESIVNÍ TVORBA ATELIÉRU Č. 324

Vrcholnou architektonickou podobu dal automatickým telefonním ústřednám ateliér č. 324 pražského Spojprojektu, který tvořil Jiří Eisenreich (vedoucí), Jindřich Malátek, Ivo Loos, Václav Aulický a Jan Fišer. Ateliér se zformoval na přelomu šedesátých a sedmdesátých let při stavbě tzv. Transgasu, ústředního dispečinku tranzitního plynovodu (viz AA 3/2017). Jednotlivé projekty pak architekti v následujících dekádách navrhovali jak společně, tak samostatně, pokaždé ale s důrazem na vysokou estetickou a funkční stránku, inovativní architektonické, konstrukční a technologické řešení, experimenty s tvary, stavebními prvky i materiály a výraznou barevnost. Cíleně sledovali aktuální zahraniční – především západní – tendence a myšlenky, které se snažili rozvíjet v limitech normalizačního stavebnictví. Věnovali se zároveň teoretické a publikační činnosti, zkoumali nejen vnější formu telekomunikačních budov, ale i jejich zasazení do okolí a struktury města či podobu interiérů a pracovního prostředí a jejich působení na člověka. Posledně jmenované se promítlo i do propracovaného interiérového a grafického designu řady realizací Eisenreichova týmu.

Také v případě preferovaných spojových staveb uplynulo často mezi úvodním projektem a výslednou realizací hodně času. Většina ústředn vyprojektovaných v polovině sedmdesátých let byla uvedena do provozu často až v první polovině následující dekády. Prvním dokončeným projektem ateliéru č. 324 byla tranzitní telefonní ústředna a přidružená pošta v Ostravě – Mariánských Horách (1975–1980). Kompozici tvoří výrazný, technicistně pojatý monoblok o osmi podlažích s fasádou pokrytou kombinací černých panelů systému FEAL (Sidalvar) a keramických obkladů oranžové barvy.

Dodnes využívanou a před pár lety částečně opravenou ústřednu v Hradci Králové (1974–1982) tvoří dva vzájemně propojené bloky. Provozní budova s charakteristickou stříbrnou fasádou z lehkých

obvodových panelů obsahovala zázemí pro vnější údržbu telefonních zařízení, telegraf, rozhlas po drátě, radioreléové spoje, laboratoř a další provozy, stupňovitě pojatá technologická budova obložená červeným Sidalvarem pak místní a tranzitní telefonní ústřednu s příslušným vybavením.

Se vstupem do širších městských souvislostí se musela vyrovnat automatická telefonní ústředna v pražských Dejvicích (1975–1980), jejíž umístění určil urbanistický plán vypracovaný Věrou Machoninovou. Uspořádání budovy vycházelo z komplikovaného stavebního programu sestávajícího z navzájem provázaných funkcí a technologií. Většina budovy byla pokryta experimentálním, tzv. radiačním pláštěm, vyvinutým roku 1977 v Závodech stavební prefabrikace v Boleticích nad Labem podle návrhu Jiřího Eisenreicha. Systém kombinující tepelnou izolaci a radiační clonu se standardním fasádním hliníkovým pláštěm umožňoval dle potřeby regulovat momentální tepelné požadavky budovy – tedy především odvádět přebytečné teplo generované technologiemi. Po zamítnutí návrhu na památkovou ochranu ministerstvem kultury byla tato mimořádná a technicky sofistikovaná stavba v roce 2017 zbořena.

Technicistní přístup k architektuře, sledující dobové high-tech tendence, Eisenreichův ateliér uplatnil také v projektech ústředn v Mladé Boleslavi (1975–1984), Kralupech nad Vltavou (1975–1990), České Lípě (1979–1984) či Teplicích (1977–1988). Samostatným dílem Václava Aulického je pak ATÚ Bílá Hora na pražském sídlišti Řepy z let 1979–1984. Původní výtvarný záměr, založený na kontrastu modře zbarveného pláště a externě vedených červených rozvodů vzduchotechniky, již setřely povětrnostní podmínky a dlouhodobá neúdržba.

OHROŽENÝ DRUH

Automatizace telefonní sítě kromě pozoruhodné architektonické vrstvy v historické textuře měst přinesla i proměnu role telekomunikací ve společnosti, doposud vnímaných hlavně jako strategické komponenty poválečné obnovy československého hospodářství. Progresivní architektura a pokročilé technologie se nyní staly znaky nastupující nové epochy, jak ji definoval filozof a sociolog Radovan Richta ve své koncepci vědeckotechnické revoluce. Technofuturismus a prognózy dosud nevidaných forem lidské komunikace v budoucnosti ale v praxi narážely na normalizační realitu, charakterizovanou čekáním na zavedení telefonní přípojky.

Dlouhodobé státní strategie nakonec ukončily listopadové události. Během krátké doby proběhla komplexní transformace československé telekomunikační sítě a postupný přechod z analogového telefonního přenosu na digitální. Nové technologie, pro které byly ústředny navrhovány, se zároveň staly za pár let po jejich dokončení důvodem ztráty jejich smyslu – pro co dřív byla potřeba celá budova, se dnes vejde do serverové jednotky o velikosti menší skříně. Po letech hibernace, chátrání a provizorních řešení se nyní tyto stavby dostávají do hledáčku soukromých investorů. Nové využití pro ně ovšem nehledají – zbořeny byly již automatické telefonní ústředny v pražských Dejvicích a na Žižkově, výstavba administrativně-bytového komplexu na místě ATÚ Praha Těšnov by měla začít za dva roky a v aktuální společenské atmosféře bude tento trend zřejmě pokračovat i nadále. ● Irena Lehkoživová a Jan Zikmund působí jako vědečtí pracovníci ve Výzkumném centru průmyslového dědictví Fakulty architektury ČVUT v Praze. Zde se podíleli na kolektivní monografii *ATÚ: Automatické telefonní ústředny. Společnost, technologie, architektura*, vydané roku 2024 v rámci projektu MK ČR NAKI III *Průmyslová architektura druhé poloviny 20. století: Extenze, transformace a identita*.

